

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по английска филология

Божидара Николаева Бонева-Каменова

**ПАРАДИГМИ НА ИДЕНТИЧНОСТТА В РОМАНИТЕ НА ТОНИ МОРИСЪН
И АЛИС УОКЪР. ЛИЦАТА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки,*
професионално направление 2.1. *Филология,*
докторска програма по *Англоезична литература (Американска литература)*

Научен ръководител:
доц. д-р Йордан Костурков

**Пловдив
2020**

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на Катедрата по английска филология при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 01.06.20 г.

Настоящият дисертационен труд „Парадигми на идентичността в романите на Тони Морисън и Алис Уокър. Лицата на дискриминацията“ е с общ обем от 380 страници. От тях 345 страници са основен научен текст, съдържащ увод, пет основни глави и заключение. Останалите 35 страници включват библиография, възлизаща на 517 заглавия използвана научна, нехудожествена и художествена литература.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 16.09.2020 г. от 13:00 часа в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ № 24. Материалите по защитата са на разположение в университетската библиотека.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД.....	4
I ГЛАВА	
ПОСТМОДЕРНИЗЪМ, (ПОСТ)ФЕМИНИЗЪМ И МНОГОРАСОВ ФЕМИНИЗЪМ.....	24
1. Постмодернизъм.....	24
1.1. Философско-теоретични постановки.....	26
1.2. Постмодерна художествена литература.....	32
2. (Пост)феминизъм и многорасов феминизъм.....	38
2.1. Първа вълна на феминизма.....	39
2.2. Втора вълна на феминизма.....	42
2.3. Радикален феминизъм, културен феминизъм и дебатът относно порнографията.....	47
2.4. Социалистически феминизъм.....	50
2.5. Психоаналитичен феминизъм.....	52
2.6. Трета вълна, мултикултурност и многорасов феминизъм.....	57
2.6.1. Постфеминизъм.....	59
2.6.2. Куиър теория и феминизъм.....	61
2.6.3. Чернокож феминизъм.....	64
3. Феминистична литературна теория.....	71
4. Феминистични изследвания на творчеството на Тони Морисън и Алис Уокър.....	76
II ГЛАВА	
СЪЗРЯВАНЕ: ИДЕНТИЧНОСТ(И) НА ПОДРАСТВАЩИТЕ МОМИЧЕТА В „НАЙ-СИНЬОТО ОКО“, „СУЛА“, „МИЛОСТ“ И „ПОД ЛЪЧИТЕ НА БАЩИНАТА УСМИВКА“.....	82
1. „Най-синьото око“.....	84
2. „Сула“.....	98
3. „Милост“.....	110
4. „Под лъчите на бащината усмивка“.....	123
III ГЛАВА	
ЗРЯЛОСТ: В ТЪРСЕНЕ НА СУБЕКТНОСТ В „ПЕСЕНТА НА СОЛОМОН“, „РАЙ“, „ДОМ“, „МЕРИДИАН“ И „СЕГА Е ВРЕМЕ ДА ОТВОРИШ СЪРЦЕ“.....	134
1. „Песента на Соломон“.....	136
2. „Рай“.....	154
3. „Дом“.....	162
4. „Меридиан“.....	175
5. „Сега е време да отвориш сърце“.....	195
IV ГЛАВА	
ИЗМЕРЕНИЯ НА МАЙЧИНСТВОТО В „КАТРАНЕНАТА КУКЛА“, „ВЪЗЛЮБЕНА“, „БОГ ДА БДИ НАД ДЕТЕТО“ И „ТРЕТИЯТ ЖИВОТ НА ГРЕЙНДЖ КОПЛАНД“.....	207
1. „Катранената кукла“.....	210
2. „Възлюбена“.....	224
3. „Бог да бди над детето“.....	236
4. „Третият живот на Грейндж Копланд“.....	246
V ГЛАВА	
ЛЮБОВ И ЧОВЕШКИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В „ДЖАЗ“, „ЛЮБОВ“, „ПУРПУР“, „ХРАМЪТ НА МОЯ СПЪТНИК“ И „ДА ПРИТЕЖАВАШ ТАЙНАТА НАСЛАДА“.....	263
1. „Джаз“.....	264
2. „Любов“.....	281
3. „Пурпур“.....	298
4. „Храмът на моя спътник“.....	309
5. „Да притежаваш тайната наслада“.....	323
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	335
БИБЛИОГРАФИЯ.....	346

УВОД

Предмет на изследване на дисертационния труд са романите на американските писателки Тони Морисън и Алис Уокър. Общият брой на романите на Морисън е единадесет, а на Уокър – седем и те са публикувани в рамките на шест десетилетия. Двете авторки са основатели и водеща сила на Чернокожия женски ренесанс. Кариерите им се развиват паралелно по стъпките на историята и макар те да споделят разнообразна проблематика, подплатена от богата гама от теми и идеи, самият заряд и ангажираност на произведенията им са много различни. Поради тази причина те са разгледани съпоставително в настоящия труд. Периодът, през който започват пишат, се свързва от една страна с увеличаването и разнообразяването на литературната продукция на афроамериканските женски автори, както и с разпространението и популяризирането на пост-теориите: постмодернизъм, постколониализъм, постфеминизъм. Морисън, Уокър и останалите представители на ренесанса от 70-те провокират появата на чернокожата литературна феминистична теория, която има за цел да изследва критически произведенията на афроамериканските писателки. Те също така спомагат за изграждането на литературна традиция чрез преоткриването на забравени/изтрети автори, в чиито стъпки да може да последва по-младото поколение, разнообразяват американския литературен канон и не на последно място описват един свят, изпълнен с копнеж по свободата, сила на общността, всепоглъщаща любов, загуба, борбен дух, гранични пространства, индивидуалност, памет, митове, легенди, духове и пр., в който афроамериканците се припознават, а останалите читатели опознават други нрави, традиции и култура. Както обобщава Илейн Шоуолтър: „те [афроамериканските писателки] се превръщаха в професионални кадри, докато изследваха живота на афроамериканските момичета и жени с помощта на афроамериканския говор и преразглеждаха десетилетия афроамериканска история“¹ (Showalter 2009: 514). Най-общо казано с произведенията си те коментират афроамериканската женскост в различните ѝ обособености и аспекти: желания, отворени/затворени хоризонти, страдания, мощ, изменчивост и др., по начин, по който не е било подхождано дотогава. Много от романите им принадлежат към литературната история и фикционализират определен важен исторически период, събитие или личност. Произведенията на афроамериканските писателки достигат кулминацията на влиянието си в края на 70-те и началото на 80-те години, когато много от тях публикуват своите шедьоври: Тони Морисън създава „Възлюбена“, Алис Уокър – „Пурпур“, Шърли Ан Уилямс – „Деса Роуз“, Октавия Бътлър – „Родство“, Глория Нейлър – „Жените от Брустър Плейс“ и „Мама Дей“, Одри Лорд – „Зами: Ново изписване на името ми“ и т.н. До ден днешен много от представителите и потомците на ренесанса продължават да творят. Освен всичко друго тази афроамериканска женска традиция може да бъде оприличена на „пачуърк“, ушит от индивидуалните гледни точки на писателките, между които съществува определен вид интертекстуалност.

Основната цел на изследването е да се проучат ситуацията и героите (най-вече женските персонажи), представени в романите на Тони Морисън и Алис Уокър, съпоставително, за да се изгради представа за многоаспектността на афроамериканските женски идентичности, обусловени от множество фактори като раса, род/пол, класа, сексуална ориентация, етнос, възраст, религия, географско

---

¹ Освен ако не е посочено иначе, преводите от английски са направени от автора на дисертационния труд.

положение, исторически период, човешки отношения и създадените дискурси около тези категории. Романите на двете писателки са разпределени с оглед на определени тематични полета в четири глави. Всяка една от главите отразява определен етап от развитието на жената и отношенията с хората, които формира. Проявеният научен интерес към темата и авторите е вследствие на желанието ми да обърна повече внимание на второстепенни героини в съпоставителен аспект; да анализирам в еднаква степен както шедьоврите на авторите, така и отрицателно приетите романи в търсене на паралели; да проследя влиянието на живота на писателя върху характеризирането на идентичността в произведенията и чрез тази дискусия да се пренесе на български език както чернокожата феминистична теория, така и аналитичен поглед към все още неиздадените в българска езикова и културна среда романи на двете авторки. Проучването е извършено с помощта на постмодерни, постколониални, постфеминистични проучвания и на феминистичната литературна теория след началото на 70-те години. Ключово понятие за изследването е терминът **идентичност**. След оглед на някои от най-значимите дефиниции на понятието за целите на дисертацията е избрано идентичността да се разбира като *нестабилна, в процес на промяна и определена от множество дискурси и дискриминационни практики*.

Критическите изследвания на произведенията на двете авторки са изключително много както в Америка, така и в целия свят. Те са проучвани през призмата на разнообразни литературни подходи; съществуват екзистенциални, феминистични, наратологични, постколониални, постмодерни, психоаналитични, историцистки и т.н. прочити. В България интересът към творчеството им не е толкова всеобхватен и целенасочен. Популярността им до голяма степен се ограничава до катедрите „Английска филология“ и проучванията (доклади, дипломни работи, докторати) на студенти и докторанти в университетите. По-голямата част от произведенията им не са преведени, а дори и тези, които са издадени, не са се превърнали в настолни книги. Това е аспект на едно по-общо развитие в научната дейност и трудове. Както Милена Кацарска пише: „нито проблемите, свързани с расовите конструкции, нито политиката на идентичността в този смисъл, нито по-специалното разглеждане на чернокожи (в този случай американски) автори и интелектуалци не са получили сериозно научно внимание извън тези институционални пространства – катедри по английски език и литература и/или институционални курсове по странознание и литература на САЩ – през по-голямата част на 20. век“ (Katsarska 2019: 50). Следователно изследванията на афроамериканските писатели не са широко разпространени в България като цяло. Относно романите на Тони Морисън съществуват ограничен брой статии, написани на български език, а за тези на Уокър са почти несъществуващи. Това налага и предполага използването в по-голяма степен на чуждоезични и най-вече американски критически трудове, фокусирани върху техните произведения.

Изключително полезни за изследването на Тони Морисън и Алис Уокър са *сборниците им с интервюта и с нехудожествените произведения*. Сборникът с интервюта „Разговори с Тони Морисън“ на Данил Тейлър-Гутри представя процеса на създаване на литературна творба на писателката в различни периоди от кариерата ѝ. Както пише съставителката „в интервютата си тя е открита относно изкуството си и това помага да се разграничи между твореца и продукта, ума и артефакта – да се оцени силата на въображението ѝ“ (Taylor-Guthrie 1994: viii). Погледът ѝ върху собствените ѝ произведения не ограничава изследвателя, а всъщност му открива още повече

хоризонти на разсъждение. За Алис Уокър съществува аналогичен сборник, който е под редакцията на Рудолф Бърд, „Светът се промени: Разговори с Алис Уокър“. Тя успява да помири конфликтите около интересите на Уокър и нейния специфичен вид активизъм и духовност. Нехудожествените им творби също мотивират много от авторските им решения.

Много по-обширен е броят на статиите, монографии и други видове публикации, написани относно творчеството им. В случая на Тони Морисън изготвянето на списък с всичките изследвания на романите ѝ по отделно и заедно е почти непосилна задача. Най-адекватният и надежден източник на информация относно критическите прочити на произведенията ѝ в наши дни се намира на сайта на *Обществото „Тони Морисън“*. Мащабните изследвания на романите ѝ най-общо се разделят на три вида: сборници със статии от различни учени относно конкретни произведения, съпоставителни проучвания и трудове, посветени на цялото ѝ творчество. От първия тип особено важни са сборниците под редакцията на Харолд Блум, Хенри Л. Гейтс и Кваме Апия, Нели Маккей, Джъстийн Тали Нанси Питърсън, Линдън Пийч, Марк Конър, Джъстийн Тали и Адриен Сюурд и др., които понякога създават диалог дори и в границите на самия сборник, като предлагат повече от едно четене на един и същи роман. Вторият вид изследвания – съпоставителните – се стремят да противопоставят изкуството на авторката с нечие друго по конкретни паралели, за да очертаят общи изводи относно повествованието, темите, мотивите, проблематиката и т.н. Примери за такива трудове са тези на Даниел Ериксън, Паула Екард и Елиът Бътлър-Еванс. Последната гореспомената разновидност от критически изследвания може да бъде разделена на допълнителни подкатегории. Някои от тях дават по-обща информация за произведенията ѝ и са по-скоро въвеждащи в романите, идеите и културната ѝ значимост, като трудовете на Джил Матус, Карън Кармеан, Ян Фурман, Кармен Джилеспи и др. Останалите извършват по-задълбочени проучвания през призмата на определена теоретична перспектива или се фокусират върху разглеждането на една или повече теми, както се проявяват във всички произведения на авторката. Едно от най-известните такива изследвания е на Труди Харис (*Fiction and Folklore: The Novels of Toni Morrison*); в него тя се опитва да докаже, че Морисън има огромна заслуга за възраждането на фолклора в литература, като основно се занимава с фигурата на разказвача в различните романи на Морисън. Към тези мащабни трудове се нареждат и множеството статии, публикувани във вестници, списания и други критически източници.

Относно творчеството на Алис Уокър също съществуват голям брой критически изследвания. Но те драстично намаляват след появата на отрицателни мнения за последните ѝ книги. Най-всеобхватната монография относно белетристиката на Уокър, ключова за настоящата дисертация, е написана от Гери Бейтс (*Alice Walker: A Critical Companion*). Тя отделя еднакво внимание на всички романи на авторката, предлага прочити през призмата на различни теории и е компилирала най-обстойния списък от рецензии, статии и трудове, занимаващи се с писателската кариера на Уокър. Известни сборници със статии са издадени под редакцията на Икена Диеке, Хенри Л. Гейтс и Кваме Апия, Нагялти Уорън, Харълд Блум и др. А едни от мащабните литературни анализи на цялостното ѝ творчество са извършени от Дона Уинчел и от Мария Лорет. Като цяло най-многобройни са изследванията на романа „Пурпур“ и до някаква степен „Меридиан“, докато останалите романи получават намалено критическо внимание поради една или друга причина. Двете авторки, не на

последно място, са разгледани и в множество общи сборници за афроамериканските писателки.

От друга страна, полето на *феминистичните изследвания* по света е изключително разнообразно и гъсто населено и вледствие често се оказва непосилно за напълно изчерпателно очертаване. В първата глава е направен опит за представяне на кратък преглед на феминистичните вълни и основните конфликти, продължаващи да се разкриват в анализа на произведенията на двете писателки, за да се постигне по-плътното контекстуализиране и да се създаде нагласата за процесуалност. От пространната област на феминистични изследвания за теоретична рамка на дисертацията ще бъдат използвани на първо място проучванията, попадащи в полето на *чернокожия феминизъм и чернокожата феминистична литературна теория* с представители като Барбара Крисчън, Барбара Смит, Хортенс Спилърс, Клаудия Тейт, Нели Маккей, Бел Хукс, Одри Лорд, Валъри Смит, Хейзъл Карби, Глория Хъл, Миси Кубичек, Пола Гидинс, Ан Дусил, Дебора Макдауал и др., които първи са започнали да анализират и осмислят произведенията на афроамериканските писателки, а оттам насетне и да отчитат съществуването на афроамериканските жени; а на второ – по-мощното поле на *феминистичната литературна теория*, в което попадат изследвания, повлияни от психоанализата, постмодернизма, постколониализма и др., с основен акцент върху текстовете, публикувани *след началото на 70-те години* (когато започват да се преосмислят майчинството, любовта, връзката жена-език и жанр-род, литературната традиция, идентичността, сексуалността и др.) и продължаващи да се обогатяват и до наши дни с възприемането на една по-глобална визия за света. Някои от видните представители на полето от особено значение за настоящия труд са: Юлия Кръстева, Люс Иригаре, Елен Сиксу, Моник Уитиг, Ейдриън Рич, Джулиет Мичъл, Кора Каплан, Анет Колодни, Илейн Шоуолтър, Джудит Бътлър, Гаятри Чакраворти Спивак, Шийла Бенхабиб, Тереза де Лауретис, Дона Харауей, Глория Анзалдуа, Чандра Талпад Моханти, Трин Мин-ха, Роузи Брайдоти, Джесика Бенджамин, Нанси Чодороу и др. Не на последно място, в теоретичната рамка освен (чернокожа) феминистична литературна теория се вплитат и някои *постмодерни теории* (по въпросите за разпределението на власт, установяване на дискурси, истинността на историята и др.), но в много по-малка степен. Подбрани полета на познанието (които в някои случаи се припокриват) допринасят за разбирането и обхващането на многообразието на идентичността, защото предлагат идеи както за общочовешкото съществуване и отношенията в дадени групи, така и за конкретиката на изживяването афроамериканските героини в романите и жените като цяло (често пъти преопределено от дискриминация).

Относно появата и превода на феминистичните теории на български език Корнелия Славова отбелязва, че в началото на 90-те години феминизмът навлиза в българското обществено пространство чрез превеждането на множество текстове от западната хуманитаристика, така се заражда интереса към въпросите на пола и рода. Тя посочва, че процесът на превод тогава е „хаотичен и еkleктичен, а в някои случаи дори се движеше алогично (отзад напред)“. За пример тя дава първия сборник с преводни текстове, „Времето на жените“, който отразява актуалните за времето психоаналитични и деконструктивистки текстове, но не обръща внимание на класическите феминистични текстове (Славова 2013: 119-121). В този ред на мисли е трудно да се осмислят актуалните текстове без знание за традицията, от която произтичат или с която понякога са в конфликт. В статията си Славова отчита и

проблемния пренос на термина *gender* (едно от основните понятия във феминистичната теория) като понятие и като превод (Славова 2013: 123). В академичната сфера той е приет като *род* (бива наложен в поредица сборници: *Майки и дъщери: Поколения и посоки в българския феминизъм* (1999), *Теория през границите: Въведение в изследванията на рода* (2001), *Род и ред в българската култура* (2005), *Идентичности в преход: род, медии и популярна култура в България* (2010)), но в голяма част от преведените феминистични трудове се среща като *родов пол*. В по-късна своя публикация тя разисква и новопоявилите се усложнения при употребата на понятието след споровете около Истанбулската конвенция. Тя пише: „От януари 2018 г. българското публично и медийно пространство бяха бомбардирани от множество фриволни и наукообразни разбирания, дефиниции и употреби на термина, които доведоха до пълната му десемантизация. Аналитичната категория *джендър* изведнъж се превърна в празен референт – дума с толкова много противоречиви и неясни значения, че се изпразни от съдържание“ (Славова 2018: 510). В дисертацията се употребява преводът на *gender* като *род* като най-добрият начин за обхващане на сложността на понятието при културно-политическия му превод.

Актуалността на изследването на темата за идентичността в романите на Тони Морисън и Алис Уокър се определя от няколко фактора. На първо място двете американски романистки не са особено познати в българските читателски среди, защото голяма част от произведенията им не са преведени, а критическите проучвания на творчеството им до голяма степен се ограничават до катедрите по английски език и литература в университетите. На второ, може да се отчете засилващият се интерес към идентичността и издаването на литература, занимаваща се с проблемите на цветнокожите жени в България. Значимостта на темата е видна и от нестихващия интерес към творчеството на двете писателки в Западната култура, където продължават да се появяват нови монографии и сборници с текстове, анализиращи произведенията им и темите в тях. На трето място настоящият труд е актуален, защото пренася много от засегнатите въпроси на „българска почва“ и събира на едно място всички романи на писателките според тематични полета през призмата на постмодерните и постфеминистичните теории. На последно място въвеждането на някои от ключовите разработки на чернокожата феминистична литературна теория в България отваря нови хоризонти за проучване на художествени текстове, такива, в които идентичностно-формиращите процеси се развиват на фона на качествено различни дискурси на потисничеството.

ПЪРВА ГЛАВА

Постмодернизъм, (пост)феминизъм и многорасов феминизъм

Първата глава на дисертационния труд като общотeorетична част, от една страна, описва някои от най-известните аспекти на постмодерните теории и на постмодерните литературни похвати, а от друга – представя политическите и научните измерения на феминизма като обхваща развитието по вълни, по конкретни подходи на изследване на женското съществуване и прелива в полето на феминистичната литературна теория, за да се конкретизира във феминистичните проучвания на творчеството на Тони Морисън и Алис Уокър. Поради многослойността, противоречията и постоянния диалог в областите на постмодернизма и феминизма самата глава няма напълно изчерпателен характер, а представителен такъв. Изложени

са някои от основните критически трудове, които в наши дни са широкоизвестни в англоезичния свят и не напълно в българския контекст. Детайлното разглеждане на всички романи на двете писателки в следващите глави на практика изобличава проблемните зони, очертани теоретично в тази част от дисертационния труд. В този смисъл първата глава присъства и във всички останали, в които изникват конфликтите и понякога и техните решения или промяна.

Първата подглава, именувана „Постмодернизъм“, е разделена на две части – „Философско-теоретични постановки“ и „Постмодерна художествена литература“. Постмодерните философски и теоретични постановки най-общо се опитват да докажат идеята, че дефинирането и дефинициите като цяло са неприсъщи и дори противоположни за целите на постмодернизма. По повод постмодернизма Амелия Личева пише в „Теория на литературата: От Платон до постмодернизма“, че времето му на дефиниране е неясно, а още по-неопределен е „спектърът от текстове и автори, които могат да бъдат отнесени към него“ (Личева 2007: 434). Въпреки неясностите и противоречията обща като обща тенденция на всички учени се оформя стремежът да установят връзката/разделението между модернизма и постмодернизма, да разберат формирането на определени властови отношения и появата на нарастващ скептицизъм към определени смислови полета като метаразкази, истинност, историчност, оригиналност и към възприетите начини на текстов анализ; деконструкцията се оформя като алтернативен подход. Разгледани са някои от най-влиятелните идеи на учените Жан-Франсоа Лиотар, Жан Бодрияр и Фредрик Джеймисън, Мишел Фуко, Жак Дерида, Ролан Барт, както и са засегнати някои конкретни съмнения относно полезността на тези теории във феминистичните проучвания. Например Нанси Фрейзър и Линда Никълсън с оглед на скептицизма към историята пишат, че „постмодерната критика няма нужда да се отказва от големите исторически наративи или от анализите на общностните макроструктури. Този аспект е важен за феминистките, тъй като сексизма има дълга история и е дълбоко и напълно внедрен в модерните общества“ (Fraser and Nicholson 1990: 34). Според тях историята не бива да бъде заличавана изцяло, а по-скоро трябва да се разкрива проблемните ѝ области и *заглушени* гласове. Докато Майкъл Грийни, когато коментира новите методи за анализиране на текст и по-точно есето на Ролан Барт „Смъртта на автора“, отбелязва, че „новината за смъртта на автора... изглежда, че идва точно в неподходящ момент за тези, които се опитват да спасят жените-автори от пренебрежението, което са изживели в доминираната от мъже канон: какво е преимущество на собствената стая, ако няма автор да я заема“ (Greaney 2006: 99). Ако се приеме второстепенната роля на автора, то се обезсмисля борбата на писателките и поетесите за място на литературната сцена. Посочените избрани конфликтни зони далеч не изчерпват всички противоречиви срещи на постмодернизма и феминизма и затова те биват обогатени при формулирането на видовете феминизъм и историческото им зараждане.

Във втората част на подглавата „Постмодернизъм“ се представят характеристиките на постмодерната художествена проза – ирония, черен хумор, интертекстуалност, пастиш, метафикция, магически реализъм и др. – и как/дали произведенията на Тони Морисън и Алис Уокър се вписват в указаните параметри. Бран Никол представя една от характеристиката на постмодерната литература и отделя три често срещани параметри:

- (1) саморефлексивно потвърждение на състоянието на текста като конструиран, естетически артефакт

- (2) скрита (или понякога явна) критика на подходите на реализма както към наратива, така и към представянето на фикционален „свят“
- (3) тенденция към привличането на вниманието на читателя към собствения му/й процес на интерпретация на текста, докато го чете (Nicol 2009: xvi)

След внимателна съпоставка на творбите на Морисън и Уокър, представителни донякъде и за другите цветнокожи писателки, се оказва, че романите на авторките от малцинствените групи не винаги биват причислявани към постмодерната литература, защото в голяма част от случаите не въплъщават основните ѝ характеристики. Въпреки това изследването им на напрежението между центъра и маргинала и изобличаването на потискащия ефект на *здравия разум*, неизменно прави целите им постмодерни. Интертекстуалността има отличително място в романите на Тони Морисън и Алис Уокър, защото тя може да сочи както към използването на библейски препратки и на съкровищниците с африкански, афроамерикански, класически митове, легенди и приказки, така и към оформянето на интертекстуалност в самата традиция на афроамериканското женско писане, започнала по време на робството и все още продължаваща и развиваща се. Афроамериканските писателки споделят общи борби, цели и дискриминация, както сочи все още широко цитирания въпрос на Съджърнър Трут, „Не съм ли аз жена?²“. Тяхната връзка надраства линейността на времето и категориите минало, настояще и бъдеще.

Втората подглава, „(Пост)феминизъм и многорасов феминизъм“, дава обща картина за развитието на вълните на феминизма и отделните направления, които са се създали около определена теоретична област. Границите между различните феминистични подглави често се размиват заради възможността някои от теоретиците да попадат в повече от една обособена категория. Прегледът започва с сбито описание на първите исторически текстове, попадащи под заглавието феминизъм от периода 16-18. век и развитието на първата вълна на феминизма с особен фокус върху сблъскващите се разбирания за женскостта между белите и афроамериканските жени и върху зараждането на негативните стереотипи, ограничаващи афроамериканския опит. Уинифред Брейнс е един от теоретиците, който проследява зараждането на проблема между чернокожите и белите жени. Тя представя текстове на афроамерикански жени, които са се чувствали отхвърлени, изолирани и обективизирани, защото според тях белите жени не са били способни да разберат значимостта на расовия проблем (Breines 2006: 9). Последствията от пресичането на категориите род и раса продължават да представляват интерес и в по-нататъшното развитие на феминизма.

В следващата част се разглежда зараждането на втората вълна на феминизма във Франция и в англоезичния свят, като се разграничават едни от основните посоки, в които поемат феминистките: радикален, културен, социалистически и психоаналитичен феминизъм, подкрепени от вдъхновението и причините за избора и интереса им. Отредено е значително място на фигурата на Симон дьо Бовоар като жената, която е написала, както неведнъж е посочвано, „най-важната феминистична книга на този век“ (Moï 1989: 984), „Вторият пол“, и на целите на феминистичните движения. Радикалният и културният феминизъм предлагат две отличителни посоки

² Фразата „Ain't I a Woman?“ произлиза от реч, изнесена от Съджърнър Трут през 1851 г. на Конвенцията за политическите права на жените в Акрън, Охайо. Съджърнър Трут е чернокожа активистка и аболиционист, която е имала труден живот като робиня, но е успяла да избяга. Въпросната реч е станала реч е станала знакова и често бива използвана във феминистични проучвания. Бел Хукс, например, именува първата си монография „Не съм ли аз жена: Чернокожите жени и феминизма“ (1981), Денис Райли започва труда „Аз ли съм това име?“ (1988) с позоваване на личността на Трут и речта ѝ.

на феминистичното мислене – първата с цел промяна на обществото, а втората с желание за създаване/продължаване на женската култура. В техния контекст се коментира и един от най-спорните въпроси от средата на 80-те години – порнографията. От друга страна социалистическият и психоаналитичният феминизъм показват как теоретиците се стремят да използват и пренапишат с оглед на женския опит вече популярните трактовки на известни личности като Карл Маркс, Зигмунд Фройд и Жан Лакан. Ключови фигури, които обвързват класовата система и половото неравенство, са Джулиет Мичъл, Зила Айзенщайн, Дона Харауей и Анджела Дейвис. Трите най-известни феминистки, които работят в сферата на психоанализата, са Юлия Кръстева, Люс Иригаре и Елен Сиксу. Те съставляват и групата теоретици, които формулират идеята за *écriture féminine*³. Не на последно място се набелязват и основните конфликти, които водят до преосмислянето на цялостната идея за вълните, движението и критическата теория.

Подглавите относно постфеминизма и куйър теорията допълнително разширяват дискусията на феминистичните полета, а секцията относно чернокожия феминизъм и теория директно навлиза в конкретиката на проблематиката на дисертационния труд. При дефинирането на термина постфеминизъм се срещат същите трудности както и при постмодернизма, защото той да означава ред неща в зависимост от контекста, в който се появява. Стефани Генц и Бенджамин Брайън му дават три определения: в популярната култура се свързва с личности като Спайс Гърлс и героинята на Хелън Фийлдинг Бриджит Джоунс; в академичната среда постфеминизмът стои редом до пост-дискурсите като постмодернизъм и постколониализъм⁴; в социален и политически аспект постфеминизмът бива разбран като символ на пост-традиционен, характеризирани от драматични промени в социалните връзки и стереотипи (Genz 2009: 1). В дисертационния труд постфеминизъм се възприема с определението му в академичната среда. Обособената подточка относно куйър теорията сбито представя зараждането ѝ и по-известните разработки на Тереза де Лауретис, Ив Козовски Седжуик, Гейл Рубин, Джудит Бътлър.

Под *чернокож феминизъм* се разбира съвкупността от изследвания и художествени произведения на чернокожи критици и писатели, отразяващи афроамериканското изживяване в американското общество, започнали да се появяват в края на 60-те и началото на 70-те години на 20. век. В този период литературната продукция на афроамериканските авторки, която спомага целите на това теоретично направление, позната като „Чернокож женски ренесанс“, се развива вследствие на множеството културни, литературни и политически промени през 60-те години, включващи популяризирането на някои афроамерикански писателки и поетеси и последиците от борбите за права. Ключови фигури са: Тони Морисън, Алис Уокър,

---

³ „Проектът за женственото писане, т. нар. *écriture féminine*, стартира в средата на 70-те години на XX в., когато авторки като Елен Сиксу, Люс Иригаре, Катрин Клеман, Юлия Кръстева се съсредоточават върху четенето на текстовете в контекста на женското преживяване, потиснатата женственост и писането с тялото. Самите авторки описват *écriture féminine* като практика на писането по женски, подчертаваща лингвистичните, синтактичните и метафизичните конвенции на западния наратив“ (Личева, Дачева 2012: 278).

⁴ „Постколониалните изследвания включват анализ на литературни текстове, създадени встрани и култури, които са били под контрола на европейски страни в някакъв момент от развитието си. Алтернативно се отнася към текстове, писани за колонизирани страни от писатели, произлизащи от колонизиращите култури... и за постколониалните изследвания централно е понятието „различие“... Централни за постколониалните изследвания са проблемите за етническата идентичност, нацията и национализма, диаспората, изгнанието“ (Личева, Дачева 2012: 177-8). Известни фигури, които се занимават с постколониални изследвания са: Хоми Баба, Едуард Саид, Гаятри Спивак, Чандра Талпад Моханти, Франц Фанън и др.

Поли Маршал, Мая Анджелоу, Одри Лорд, Тони Кейд Бамбара, Октавия Бътлър, Гейл Джоунс и др. Чернокожият феминизъм до голяма степен се отличава от предходните вълни и посоки заради своя фокус върху това, което Арлин Кайзър нарича „мрежа от различни видове потисничество и множество категории за анализ“ (Keizer 2007: 154). В дисертационния труд са очертани три основни посоки на действие на чернокожия феминизъм: преоткриване на текстове, които не са получили внимание по време на публикуването си заради политическото положение, расовите отношения и самото отношение към афроамериканските писател(к)и с цел формиране на афроамериканската женска история; създаване на теоретични постановки и парадигми; разпространение и запознаването на обществото с афроамериканската култура и опит, което е станало възможно с помощта на писатели и поети, повлияли на обикновените хора и на академичните среди с творбите си. Коментират се част от известните основоположници на теоретичното поле, Патриша Хил Колинс, Бел Хукс, Барбара Смит, Барбара Крисчън, Хортенс Спилърс, Дебора Макдауал, Мей Хендерсън, Одри Лорд, Валъри Смит, Хейзъл Карби, Глория Хъл и др., някои от основните спорове с постмодернизма и различия от вече съществуващия феминизъм, както и се проследява историческото развитие на афроамериканската женска литература.

Първата глава завършва с разглеждането на феминистична литературна теория, която е основното средство за съпоставяне на изследваните писателки, и с феминистичните изследвания на творчеството на Уокър и Морисън. Разглеждат се различните школи и областите, които представляват интерес за теоретиците – как се дефинира феминистичния подход към литературното произведение, понятието женска традиция, жената като писател и читател, родовата обусловеност и избора на жанр, субектността и др. Феминистичните изследвания на романите на Морисън и Уокър са предложени спрямо техния обseg, насоченост, период на публикуване и цялостна значимост в контекста на разнообразните критически погледи върху литературата им. Първата глава представя многообразието, присъщо на всички пост-теории, както и на самия феминизъм, за да се стигне до извода, че всъщност е уместно да се говори за постмодернизми и феминизми, които възприемат процесуален характер.

ВТОРА ГЛАВА

Съзряване: Идентичност(и) на подрастващите момичета в „Най-синьото око“, „Сула“, „Милост“ и „Под лъчите на бащината усмивка“

Втората глава на дисертацията предлага изследване на съзряването като емблематичен период от житейския опит на жената. Този период от съществуването се характеризира със създаването и изграждането на идентичност, както и със себесъзнаването в дадена среда, общност и общество. Проведени са множество проучвания, насочени едновременно към обясняването му и към откриване на влиянието, което оказва върху по-късните етапи в живота на хората. Преди засилената дейност на женските движения от 60-те години на 20. век тези проучвания са основно фокусирани върху мъжкото развитие и израстване. Втората вълна на феминизма предлага възможности за коментар на съществуващите теории и преосмислянето на позицията на жената в тях. Но години по-късно и тези ранни трудове биват недостатъчни и непълни заради почти пълната им обвързаност с белите жени от средната класа и липсата на гласа на американските мултикултурни групи. Оттогава

насам са направени много стъпки в посока разкриване на индивидуалното преживяване по време на съзряването на цветнокожите жени.

Романите, в които основна тема е съзряването, отбелязват преминаването на един възрастов и личностен праг, който въвежда индивида в рамките на зрелостта. Като процес израстването се предопределя от множество фактори – семейство, социална среда, историческо време и събития, местоположение, както и от обстоятелства, специфични за определената държава, раса, етнос, род, класа. Какво е да бъдеш афроамериканец в САЩ заема централно място в произведенията за израстването в контекста на афроамериканската художествена литература. Това е така, защото САЩ е място, където понятия като принадлежност и собственост и тяхното отрицание и загуба са основополагащи при осмислянето на идентичността на човека (Raynaud 2004: 106). Още от времето на робските разкази осъзнаването на вградения обществен расизъм и съпътстващите го гореспоменати понятия се е превърнало в определен вид обучение за подрастващите. Тяхната идентичност се развива, докато те натрупват житейски опит, и в голяма част от случаите не достига стабилност, а продължава да се изгражда и на по-късна възраст или остава трайно неоформена. Проследяването на възможното възприемане или на влиянието на заложения расизъм, често водещ до отричането на идентичност и расовите отличителни черти, предлага интересни възможности пред афроамериканските автори. За тях преосмислянето и премахването на съществуващите стереотипи се превръща в основна задача. Произведенията на двете авторки, подбрани за анализ във втора глава, отразяват съзряването на афроамериканските момичета в различни исторически периоди, общности и класи. Разнообразието от заобикалящи фактори спомага за изграждането на многогранна картина на прехода момиче-жена.

Първите два романа на Тони Морисън представят някои от основните въпроси, които занимават авторката и в следващите ѝ произведения. Те включват теми като насилие, бедност, интернализация на расата, стандарти за красота и образ, приятелство, предателство, свобода, затворения свят на общността, любов, майчинство и много други на фона на мрежата от взаимовръзки между расата, рода и класата. **„Най-синьото око“** представя историята на Пекола Брийдлов, малко афроамериканско момиче от най-долната прослойка на обществото, което си мечтае да бъде красиво колкото повсеместно разпространените синеоки бели образи и става жертва на психически и физически посегателства. Гласът на повествованието е Клаудия Мактиър, своеобразен прототип на самата авторка, който служи като морална основа и критичен поглед върху събитията в творбата. В младостта си младите момичета се сблъскват с порядките на семействата си, училището, другите деца от различен вид семейна среда като Роузмари и Морийн, както и с установените и в много случаи *неписани* манипулативни правила на обществото. Сблъсъкът на децата с насилието, расизма и стереотипите за красота, образ и държание ги оформя като личности и предопределя по-късната им зрялост. Майкъл Оукуърд определя романа като деконструкция на буржоазните митове за идеалния семеен живот с цел развенчаването им (Awkward 1993: 179). Разказването на историята дава алтернатива на вече съществуващото мнение за живота и нравите в афроамериканската общност и семейство. Самата Тони Морисън казва: „написах „Сула“ и „Най-синьото око“, защото това бяха книги, които исках да прочета. Никой не ги беше написал все още, затова ги написах“ (Cf. Tate 1985: 122). „Най-синьото око“ успява да насели фикционалното пространство със специфичния, в повечето случаи тежък и белязващ опит на женските

персонажи, да преобърне очакванията към романите на съзряването и да покаже късче от *неписания* начин на съществуване в афроамериканските общности. С фокуса си върху пагубния ефект на доминантната бяла култура върху афроамериканците, той отваря нова страница от афроамериканската литература в период на усилено желание за граждански права и личностна свобода.

„Сула“ разширява обсега на израстването с фокуса си върху женското приятелство, представено от Нел и Сула, романтичните връзки и ефекта, който ранното развитие има върху зрелостта. При публикуването на творбата сложният образ на Сула и динамиката на женските отношения бързо шокира и вдъхновява критиците и допринася до увеличаването на чернокожата феминистична критика. Често смятано за основополагащо за цялото поле е есето на Барбара Смит „Към чернокожа феминистична литературна критика“ (1977), което, докато обсъжда спорните лесбийски измерения на романа, характеризира някои от подходите и целите на критическото поле. Хортенс Спилърс е друг известен изследовател, който дава нов по-късен прочит на „Сула“. За женските отношения тя пише: „Нел и Сула са повече от момичета, когато са заедно. Те преживяват загубата на невинността си и последвалите отговорности на ниво на измъчена страст, което рядко се достига дори от любовници“ (Spillers 1983: 311). Приятелството между афроамериканските деца надвишава емоционалната наситеност на романтичните връзки. Романът разкрива още едно парче от *прикрития* живот в афроамериканската общност, като се впуска надълбоко в слоевете на човешките взаимоотношения – приятелски, семейни и любовни, – за да предложи възможност за още по-задълбочен анализ на жените през младостта и зрелостта.

В сравнение третият роман на Тони Морисън в главата, „Милост“, публикуван през 2008 г., пренася читателите и литературоведите в друго време и пространство – 17. век при заселването на американския континент измежду борби за собственост, продаване и препродаване на територия и човешки същества. Героините в „Милост“, се стичат в имението на Джейкъб Ваарк от различни посоки – индианско племе, Англия, плантация за роби, морски кораб – и създават атмосфера на мултикултурност и различие, непоказвана в първите творби на Морисън. Писателката продължава да дава превес на специфичните преживявания на афроамериканските жени (единствено Флорънс, откупената робиня, говори от първо лице в романа), но и обогатява художествените си светове с представянето на други култури и индивидуални преживявания. Съзряването се сдобива с още един алтернативен наратив с помощта на комуникацията между мултикултурните героини и картината, изградена за заселването през 17. век. Джон Ъпдайк посочва, че това е историята на новия свят, който остарява и е отровен още в зародиш (Updike 2008: 113). Това е и новият свят, в който се формират повечето социални, политически и икономически йерархии, които определят личностното развитие на (афроамериканските) жени. Интересът на Морисън към този минал момент съвпада с популярното при избирането на Барак Обама за президент виждане, че САЩ навлиза в *пострасова* ера. „Милост“ търси началото на формирането на расизма и предрасъдците, за да представи в нова светлина съвременната ситуация.

Романът на Алис Уокър „Под лъчите на бащината усмивка“ предлага съвсем поглед към съзряването. В творчеството ѝ то често е предопределено от упражняването на насилие, получените травми, женските отношения и изследване на границите на сексуалността. В конкретното произведение семейство афроамерикански антрополози, представящи се за мисионери, отиват на експедиция в Мексико, за да

проучват племето Мундо. Младите момичета, Магдалена и Сузана, израстват на фона на сблъскващия се светоглед на племето и на западния свят. В кулминацията на противоречията между различни виждания, едно жестоко събитие – Маги започва интимна връзка с момче от племето и баща ѝ я наказва физически – преобръща битието и бъдещето на цялото семейно ядро. Според Гейл Пембъртън „това действие създава верижни последици, които докосват съдбите на всички герои в книгата“ (Pemberton 1998: 20). Може да се твърди, че те не го надмогат и травмата стои надвиснала над цялата им зрялост. „Под лъчите на бащината усмивка“ не е приет положително от критиците, които намират слабости в прозата, тематиката и иновативността. Макар и да не достига нови литературни висоти, творбата доразвива и обогатява теми, вече съществуващи в творчеството на Уокър, а освен това показва как авторката гледа на порастването като процес. Четирите избрани романи доказват многоаспектността на съзряването на афроамериканските момичета, зависеща от редица фактори, историческо време, пространство и лични убеждения и интереси на самия писател.

ТРЕТА ГЛАВА

Зрялост: В търсене на субектност в „Песента на Соломон“, „Рай“, „Дом“, „Меридиан“ и „Сега е време да отвориш сърце“

Третата глава на дисертационния труд се разглеждат и съпоставят сфери на женско съществуване, като се проследяват измеренията на *(не)формирани* женски идентичности в периода на зрелостта. При осмислянето и изследването на женската идентичност неминуемо се коментира идеята за субектност. Терминът субект, както бива тълкуван във феминистичните теоретични полета, може да означава множество неща, а различните му трактовки провокират разнообразни дебати. Мери Ийгълтън отразява три основни значения – на първо място в смисъла на човешкия субект и какво означава да се наречеш „мъж“ или „жена“, на второ – колективен субект, „жени“ и на трето – субект (поле на изследване) на дискурса (Eagleton 1996: 339). Категориите „жена“, „жени“ и „Жена“ провокират разнородни изследвания в редица различни области на науката – психоанализа, философия, лингвистика, политика, социология и др. Феминизмът обвързва тези разнообразни полета на знанието, за да извърши собственото си задълбочено проучване по въпроси, които противопоставянето на тези категории повдигат. Някои от темите, които ги вълнуват са потенциала на словото, променливостта, политическите измерения и ролята на деятел. Основна проблематика за феминистичната теория в контекста на субектността е възприемането или отказването от женската идентичност. Една част от теориите уточняват, че жените носят определен вид женскост, която трябва да бъде освободена и възхвалявана, докато други предпочитат идеята за променлива постмодерна субектност. Така се е зародило плодовитото противопоставяне между есенциалистски и конструктивистки версии на родовата субектност.

Най-острата критика, насочена към формулировките на категориите „жена“ и „жени“, е свързана със системното им изключване или присвояване по въпросите на расата и етническата принадлежност. Историческият превес на белите жени във феминистичната теория е довел до създаването на проучвания, които са неприложими за повечето жени и не отразяват различията между раси и етноси. През 70-те и 80-те години на 20. век това довежда до подчертани противоречия и спорове, които в крайна

водят до зараждането на глобален феминизъм. Чандра Талпад Моханти, например, твърди, че конструирането на жените като хомогенна група с еднакви желания или конфликти предлага род, сексуално различие и патриархия, които могат да бъдат наложени на всички култури и този универсален субект след това е утвърден. Това според нея създава образа на стандартната жена от Третия свят, която има сексуално ограничен живот и е бедна, необразована, силно обвързана със семейството и традиции и т.н. (Mohanty 2003: 21-22). Всички, които не се вписват в универсалния дискурс, биват превърнати в другия, неразбираемия, потиснатия. Афроамериканските критици по подобен начин се опитват да се противопоставят на ограничаващата традиция на феминизма и теориите за идентичността, като продължават да пресъздават личния си опит със стремежа да създадат собствени трактовки относно пътя към субектността, като развенчаят стереотипите и предложат жената във всичките ѝ проявления.

В известната творба на Тони Морисън, „**Песента на Соломон**“, две значими триади жени окупират различни слоеве на обществото и географски пространства, но все пак са подложени на еднакво ограничителни очаквания към женското съществуване. Реалният и митологичният свят се преплитат, за да предложат освобождение на някои и стагнация на други. Привидно произведението представя пътешествието на Биберона към себеактуализация с помощта на провървяването на пътеки на личната, общностната и националната история. Но на фона на героичното му пътуване обкръжаващите го женски персонажи – сестри, майки, баби, лели – също преминават през паралелен процес на откриване на идентичност и принадлежност. Някои критици смятат сюжетните ниши на героините за несъвместими с тези на Биберона, защото в повечето случаи те не довеждат до пълно личностно израстване. Патрик Бърк пише: „В началото на романа се развива модел, според който жените съществуват просто като действащи в полза на мъжете. Майки и любовници живеят за или витаят в присъствието на или в липсата на мъртви бащи, Дед съпрузи и безразлични мъже. Те изглеждат... като пасивни жертви... тяхното отчуждение, осъзнаване или явна свобода не водят до положителна връзка с общността... те нямат централна роля“ (Bjork 1992: 95). Поставянето на тази творба в трета глава има за цел именно да докаже, че героините, *населяващи света на Биберона*, имат централна роля и демонстрират полети към личностно освобождение и субектност. Рут, винаги заключена в клетката на нарицателното *дъщерята на първия чернокож доктор*, намира късче субектност във властта, която има върху сина си; дъщерите ѝ впоследствие станали обитатели на същите окови поемат в противоположни посоки – професионално бягство и запазване на устоите на дома. Пилат, Реба и Хагар, необременени от изискванията на средната класа, водят различен тип битки – изоставяне от общността/любовници и възприемане на доминантните стандарти за красота.

„**Рай**“ от друга страна изследва възможността за създаването на утопична общност, която би разрешила проблемите на Западния свят. Тя няма желания успех заради повторението на изключващите практики, съществуващи в цялото общество. Стюарт и Дийкън Морган, изправени пред расовото неравенство и икономическа нищета на следвоенна Америка, решават да изолират общността си на ново място по вече създадените и изпробвани правила на своите бащи и да го кръстят Руби. В средата на 70-те години те трябва да се справят не само с кризата на социалните ценности поради неизбежната появява на биологично изродяване, което води до

аборти, мъртвородени деца и неспособност за зачеване, но и със сериозната съпротива от младите в града. Най-голямата заплаха за *рая* в Руби, е изоставеният Манастир, който се намира в покрайнините на града и в рамките на 10 години се превръща в убежище за отхвърлени, грешни и изгубени жени. Алтернативният дискурс на Манастира донякъде отразява процеса на писане на афроамериканските писателки и желанието им да разрушат границите и стереотипите, които съпътстват афроамериканската женскост и сексуалност. Важен елемент от изследването на идентичността в зрелостта е желанието да се съпоставят героините в Манастира и в Руби, за да се изведе по-пълна картина на идентичността и сложните взаимовръзки между тях. Както споменава Линда Крумхолц, начинът, по който биват използвани жените от града, е само като изкупителна жертва за създаване на имиджа на „добрата жена“, за да може обитателките на Манастира да изглеждат като всичко, което не влиза в значението на думата „добър“ (Krumholz 2002: 24). Финалната развръзка на историята, изпълнена с насилие, посочва проваления потенциал на изкуствената утопия и субектност в Руби и неспирната борба за оцеляване на социално отхвърлените индивиди.

„Дом“, най-късно излезлият от трите романа на Морисън, разгледани в трета глава, изобличава отношението към афроамериканските ветерани и медицинските практики, чрез които са се възползвали от женските тела през 50-те години на 20. век. Въпреки че е най-краткото произведение на авторката, то успява да хвърли светлина върху много проблемни области: дом, расизъм, сегрегация, медицинска традиция, общностни ценности и тялото. По време на лишено от милост, ласки и разбиране детство главните герои Франк и Сий установяват здрава и пагубна зависимост помежду си, която впоследствие маркира негативно бъдещите им действия. Джъстийн Тали и Адриен Сюуърд смятат, че „любовта е нещо[то], което Франк и Сий трябва да научат“ (Tally and Seward 2014: xviii). Под „любов“ те имат предвид себелюбов, която би подтикнала индивидуално изграждане на субектност и себеактуализация. Сред съмнителните и опасни условия в града, те са пряко и непряко повлияни от актове на насилие (Франк става свидетел, а Сий – жертва на такова) и незначитане на човешкия живот. Крайното приемане на миналото и отварянето на нова страница за главната героиня настъпва след промяната на концептуализирането и изказването с думи на травмите. Наративният модел на конструиране на идентичност, предложен от Шийла Бенхабиб, се оказва особено приложим за обясняване на измененията на нагласата и себеусещането на Сий. Героинята освен всичко друго често бива оприличавана и сравнявана със Сете от „Възлюбена“.

Двата романа на Алис Уокър предоставят една друга концептуализация на женскостта и сексуалността. Прокарва се паралел между общи проблематики за двете авторки майчинство, амбиция, расови различия, социална политика, родови обособености, фолклор, сестринство, човешки взаимоотношения, а и се разискват различните им тълкувания от тях. В „Меридиан“ са изобразени младите, вдъхновени бели и чернокожи борци за свобода, които преминават през възходи и спадове, за да разберат себе си, устрема си и порядките на обществото по-добре. Белият патриархален и афроамериканският националистически дискурс влияят значително върху женската субектност. „Меридиан“, представен в по-общ план от гледната точка на едноименната героиня, която участва активно в Движението, успешно конструира нов наратив за преживяванията на представителите и на двата пола през 60-те години. Авторката споделя по повод вдъхновението за написване на творбата: „Мисля, че

започна когато осъзнах, че смелите и страхотни хора, които познавах в Движението за граждански права често имаха недостатъци и донякъде тези недостатъци едновременно ги движеха и покосяваха“ (Cf. Tate 1985: 179). На фона на достойните усилия на членовете на Движението се открояват редица конфликтни полета – наложеният близък до африканските традиции стереотип на афроамериканските жени, който им отрежда определен външен вид и избори (пищна и разкрепостена фигура, подходяща по-скоро единствено за раждането на бъдещите борци, а не за образование и кариера); *прикритата* роля на афроамериканските жени в Движението; междурасовите връзки; мястото на насилието в борбите за права; патриархалните очаквания към младите афроамерикански жени в учебните институции и др. Не на последно място сравнението между Меридиан и Лин допълнително задълбочава посочените проблематики и предлага по-голяма обхватност.

„Сега е време да отвориш сърце“ разкрива болките на зрелостта и женския страх от остаряване, които според авторката могат да бъдат превъзможнати с помощта на духовно пречистване и контакт с другия. Отрицателно приет от критиците, романът проследява духовните пътувания на Кейт Толкингтри, която участва в южноамерикански ритуали с лечебни билки. Изследването на произведението се фокусира върху алтернативното разбиране на духовния свят в афроамериканската култура, спомена като средство за преразглеждане на миналото, груповото лекуване с помощта на словото (всички си разказват за травмите и мъките), образа на предтеца, старостта и смъртта. Лесли Смит чудесно обобщава аспект на всички романи на авторката, особено отчетлив в последната ѝ творба:

в произведенията на Уокър... афроиндианската субектност води до деколонизиране на ума и съпротива срещу потисничеството, ревизирано разбиране на човешкото отношение към животните и естествения свят, овластяване на жените, за да въздействат върху природната и социалната справедливост и постигането на мистични преживявания и одухотвореност. (Smith 2008: 110)

Кейт си изгражда подобен тип субектност. В крайна сметка осмислянето на идентичността в периода на зрелостта се оказва сложна задача заради разнообразните сили и влияния, които предопределят опита на афроамериканските жени. Тя остава стриктно индивидуална за всяка жена, дори и за тези, които споделят общ дом, раса, класа, възраст и т.н.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Измерения на майчинството в „Катранената кукла“, „Възлюбена“, „Бог да бди над детето“ и „Третият живот на Грейндж Копланд“

Четвъртата глава на дисертационния труд съпоставително изследва измеренията на майчинството с фокус върху отношенията майка-дете, сирачеството, женското тяло, насилието, расовата определеност и др. в конкретни романи на Морисън и Уокър. Темата за майчинството винаги е заемала централно място в текстовете на феминистките и постфеминистките. Още от зараждането на Втората вълна на феминизма те се опитват да концептуализират този сложен и многообразен процес. С течението на времето, след политическите промени в полза на жените и даването на глас на малцинствените групи, формулирането на този аспект на женската идентичност и опит се изменя. Дори и в наши дни продължават да се появяват нови

мнения и тълкувания, които отразяват именещите се лични женски преживявания сред политическо, социално и историческо развитие.

Феминистките от Втората вълна, особено тези в САЩ, си поставят трудната цел да си извоюват място в обществената сфера на живот. При прехода на личното в политическото, те започват да обсъждат майчинството в по-широк мащаб. С желанието си да имат по голяма роля в общественото поле, активистките, литераторите и критиците започват да твърдят, че традиционните норми на семейството ги ограничават и не им позволяват да развият потенциала си, като наблягат, че именно тяхната майчина роля е довела до субординацията им. Текстовете, публикувани в този период, са отражение на зараждащата се борба, когато идеите са смели, а целите – понякога невъзможни. За тях Ан Снитоу пише: „Ранните текстове се опитват да се отдръпнат от познатото или като всяко утопично мислене, те могат да звучат неправдободни, абсурдни и неосмислени. Но дали мразят фигурата на майката? Не“ (Snitow 2007: 294). Тези текстове отварят поле за дискусия, но и бързо разбунват духовете, след като текстовете им се приемат за нападение срещу домакините.

Голямата промяна настъпва през 1976 г., когато Ейдриън Рич публикува нехудожествената си творба „Роден(а) от жена: Майчинството като опит и институция“, в която тя твърди, че трябва да се прави разделение между доминантния дискурс в обществото относно майчинството и реалното изживяване на майката, които почти във всички случаи се различават, като поставя акцент върху отношенията майка-дъщеря. В същото десетилетие се появяват и първите трудове, използващи психоанализа, за да обяснят този важен процес. Мариан Хърш документираща това развитие в статията си „Майки и дъщери“ (1981). Целта на феминистките, занимаващи се с психоанализа, е да пренапишат до голяма степен текстовете на известните учени в тази сфера, а именно на Зигмунд Фройд, Карл Юнг и Жак Лакан. По този показател Хърш ги разделя на три групи: влиятелните монографии, занимаващи се с парадигмата на Фройд включват: „Русалката и минотавъра: Сексуални уговорки и човешкото безпокойство“ на Дороти Динърстейн, „Възпроизвеждане на майчинството: Психоанализа и социология на рода ” на Нанси Чодороу, „Психоанализа и феминизъм“ на Джулиет Мичъл и „Към нова психология на жените“ на Джейн Бейкър сред други. Елинор Хол с „Луната и девственицата“ е най-познатият последовател на Карл Юнг. Докато разсъжденията върху теориите на Жак Лакан са част от изследванията на френските феминистки с най-отявлените си представители Юлия Кръстева (няколко статии по темата), Елен Сиксу („Смехът на Медуза“) и Люс Иригаре („Това не помръдва без другото“) (Hirsch 1981: 204-5). И трите правят връзка между писането, речта и езика, и майчинството, заедно с разсъждение върху проблематиката на женското писане, която въвеждат.

Третият период според Снитоу започва през 80-те години с труда на Сара Ръдик „Майчино мислене“. Тя е заинтересована от самия процес на майчинството и какво значи да мислиш като майка. Изследването ѝ е най-изчерпателното по темата от Ейдриън Рич насам. Тя продължава разсъждението по въпроса за изкуствено създадения ангелски имидж на майката, според който тя винаги действа най-правилно. През 1982 г. е публикувана и книгата на Каръл Гилицън, „С един различен глас“, в която авторката говори за моралното развитие на подрастващите. Излизат и монографиите на Мери О'Браян, „Политика на репродукцията“, на Ан Дейли, „Да измислиш майчинството“, на Джесика Бенджамин, „Връзките на любовта“ и на Мариан Хърш, „Сюжетът майка/дъщеря“ сред други. Чернокожите феминистки са от

тези, които се опълчват на доминантния дискурс на белите феминистки, защото те не могат да се оприличат с женските характеристиките и борбата, представена в техните текстове. Традициите и практиките на различните етнически и расови общности променят облика на майчинството в периода. Първият опит да се опише и обхване афроамериканското майчинство е в сборникът „Двоен шев: Чернокожите жени пишат за майките и дъщерите“. В него са подбрани стихотворения, разкази, академични трудове и спомени с цел впускане надълбоко в афроамериканската култура и отношенията майка-дъщеря. Разглеждат се отрицателните стереотипи, създадени за афроамериканските майки, самите практики на майчинството, които са смесица от американски и африкански практики, предопределени от робския период, като другомайчинството например, подкрепени със социологически проучвания. Издаването ѝ отваря диалога, който по-късно се продължава от Бел Хукс, Дороти Робъртс, Пола Гидинс, Анджела Дейвис и много други.

Романът на Тони Морисън „**Катранената кукла**“, вдъхновен от приказката за катранената кукла, появяваща се в историите от народния фоклор, показва какви последици може да има липсата на майчина фигура и грижа. Маргарет (самотна и изоставена в голямата къща прибягва до физическо малтретиране на сина си, единственият аспект на съществуването си, върху който има власт), Ондийн (жадна за съществуване в средната класа страни от себеподобните си и не научава повереното си дете като *другомайка* за ценностите и силата на афроамериканската общност) и Джадийн (открила реализация в Ню Йорк – град, събрал сираците на света – е преследвана от сънища и „видения“, представляващи плодовитост и майчинство) като буквални и метафорични сираци изпитват липси, които им пречат да създадат или да се превърнат в психически и физически здраво поколение. Авторката до някаква степен прехвърля и собствените си тревожности относно връзката на успешния афроамерикански индивид с корените и общността. Основна конфликтна точка за критиците е мястото на професионално успялата Джадийн в затворената общност в Елое, в която Младши иска да заживеят, и определянето ѝ като положителен или отрицателен герой. Светът в Елое е едновременно неприложим за стремежа и хъса на младите жени, но е и мястото на техните корени и семейства. Едни гледат на Джадийн като на родоотстъпник, докато други разбират желанието ѝ да открива нови хоризонти.

Прекомерността на майчинството, разгледана във „**Възлюбена**“, следва гореописаното сиротство. Най-известната творба на Морисън проследява съдбата на Сете, жена, избягала бременна от робството, която решава да убие детето си вместо да го остави в ръцете на белите робовладелци. Всеобщото признание на качествата на романа се отразява в изследвания от всякакъв характер – наратологични, интертекстуални, бахтиниански, фукониански, марксистки фоклорни, феминистични, постмодерни, психоаналитични, расови, исторични, езикови и по определена тема. В дисертационния труд се анализира прекомерното афроамериканското майчинство вследствие на липсата на власт върху майчинството и в по-широк смисъл и на неналичието на род по време на робството, както е посочено от Хортенс Спилърс в статията ѝ „Детето на мама, вероятността на татко: Американска граматика“ (1987). Спилърс коментира състоянието на робините и начина, по който те преживяват майчинството, като се опитва да покаже, че тяхното право да бъдат майки и жени не е съществувало. Поради тази причина за тях родовата обусловеност носи различен заряд или липса на такъв. Тя казва, че не мъжете, а жените са олицетворявали най-чистата

форма на робството (Spillers 1997: 394). Акцент в тази подглава е поставен върху употребите и значенията на тялото, робския начин на мислене и препречената субектност. Тялото на главната героиня функционира по много начини в производението – разменна монета за заплащане на услуга, обект на дисциплиниране, извор/съд за течности, хартия, по която тече наратива, символ на репродуктивния потенциал и др. – и в крайна сметка се превръща в носител както на живот и смърт, така и на памет. Сете, първоначално изпълнена с вина и готова да изтрие себе си в полза на Възлюбена, накрая достига майчина субектност и индивидуалност заради утвърждаващата връзка с Пол Д и готовността да си припомни робството и да промени мисленето си.

В „Бог да бди над детето“ се открива още един аспект на процеса майчинство – Брайд бива пренебрегвана от родителите си, в частност майка си заради твърде тъмния цвят на кожата си. Липсата на грижи и добро отношение силно влияят върху идентичността ѝ и връзките с хората – приятелски и любовни. Желанието да удовлетвори майчината фигура я води до *ужасни постъпки*, които влияят отрицателно на самата нея и съдбата на други индивиди. В „Рай“ и в последния си роман Морисън предлага два задълбочени погледа върху интрарасовите отношения и съществуването на *колоризъм*. Алис Уокър първа въвежда термина колоризъм⁵ във „В търсене на градините на нашите майки“ (1985). Тя дефинира колоризма като „неблагоклонно или преференциално отношение към хора от една и съща раса с оглед само на техния цвят на кожата“ (Walker 1985: 290). Ограничаването на колоризма до взаимовръзките в едно семейство хвърля светлина върху множеството индивидуални изживявания на майчинството и позволява на авторката да внесе собствените си разсъждения относно расата през 21. век (според нея единствената раса е човешката, а всички други разделения са обществено създадени). Брайд стига до субектността, подобно на Сете, с помощта на любовта на Букър и приемането на миналото и мотивите на майка си, Бела.

В първия си роман, „Третият живот на Грейндж Копланд“, посветен на майката на авторката, Уокър представя три поколения на семейство Копланд, в чиито рамки фигурите на майката обитават несигурни, нежелани и в повечето случаи гранични позиции. Много от тези пространства стават част и от следващите ѝ произведения. Героините ѝ са подложени на крайни форми на насилие и дискриминация, но въпреки това съумяват да отглеждат деца, като някои от тях се оказват по-сполучливи от други. Маргарет (потърпевша от безизходицата вследствие на дехуманизиращата система на изполища и се превръща в предано куче в очите на сина си и в крайна сметка отнема живота си), Джоузи (забременяла млада ѝ се налага да отдаде живота си на проституирането, сфера носеща ѝ пари и власт), Мем (образовано момиче, което става жертва на насилието и недоволството от света на Браунфийлд) и Рут (надеждата за бъдещето, осиротяла млада), съществуващи под различен вид субординация, се борят за оцеляване и осмисляне на майчината или дъщерната позиция на фона на въпроси, свързани с образованието, творческия

---

⁵ Широкоизвестен пример за наличието на колоризъм в днешното общество е проучване на музикалните вкусове на младото поколение, извършено в Университета в Тексас, според което местата в класации са запазени за изпълнителки с по-светла черна кожа като Алиша Кийс, Риана, Марая Кери, Ники Минаж и най-вече Бийонсе. „Когато бива попитан [бащата на Бийонсе, професор в Университета в Тексас и бивш мениджър на групата Дестинис Чайлд] колко различна би била кариерата на Бийонсе, ако тя е имала по-тъмна кожа, Ноулс недвусмислено казва: „Мисля, че щеше да окаже влияние на успеха ѝ““ (Jones 2019: n.p.). Тези нагласи произлизат от начина на мислене в цялата общност.

потенциал и насилствените актове в афроамериканското семейство. Един от основните източници на неудовлетвореност е икономическата система на времето. Твърдението на Юлия Кръстева относно връзката майчинство-икономика се превръща в отличен коментар на проблема в романа: „Несъмнено има начин да се подходи към тъмната област, която майчинството представлява за жената; трябва да се слуша, по-внимателно отвсякога, това, което майките в наши дни изказват чрез икономическите си трудности... чрез неудобствата си, безсънни нощи, радости, гняв, желаня, болки и наслади“ (Kristeva 1986: 179). Както във всички други произведения на Уокър политическото и личното се преплитат, за да изобличат наболели въпроси и проблеми. Описването на насилието от страна на афроамериканските мъже, за което бива остро критикувана, е видно още от първия ѝ роман. При очертаването на паралел в края на главата между Тони Морисън и Алис Уокър се достига до извода, че първата е усъвършавала майчиния наратив, а втората в повечето случаи всъщност пише от гледната точка на дъщеря.

ПЕТА ГЛАВА

Любов и човешки взаимоотношения в „Джаз“, „Любов“, „Пурпур“, „Храмът на моя спътник“ и „Да притежаваш тайната наслада“

Женската идентичност се изгражда във взаимодействие със света и околните. Тази глава изследва детайлно човешките отношения, в които участва жената, с цел разкриване на потенциала на индивида за любов и личностноградивни емоции. Любовта винаги е съществувала имплицитно и дори експлицитно във феминистичните изследвания, но рядко получава изцяло преден план. В последното десетилетие В последното десетилетие се зараждат нови феминистични изследвания на любовта, които се стараят да демонстрират по какви начини любовта се използва за определени цели, как се появява и какъв потенциал може да има в човешкия живот. Основен проблем, върху който феминистките от това направление се фокусират, е да покажат положителните и продуктивните аспекти на любовта (Ferguson and Toye 2017: 5). В по-ранните феминистични трудове тя бива концептуализирана по-скоро в негативна светлина като емоция, която спомага патриархата, хетеросексизма и колониализма и е пагубна за формирането на субектност на жената. Десетилетие по-късно се наблюдава промяна в положителна посока, когато текстовете на френските феминистки добиват повече популярност в САЩ и феминизмът като цяло става по-мултикултурен и могат да се отсеят повече ситуации и гледни точки. От 90-те години насам все по-усилено се търси градивния аспект на любовта и значимостта за реализирането на идентичността. В анализа на избраните романи в пета глава са търсени и положителните и отрицателните аспекти на любовта в интимните, приятелските и семейните отношения, за да се достигне до изводи как тя се съпоставя, спомага или вреди на получаването на женска субектност и индивидуалност.

И Морисън, и Уокър предлагат концепции за любовта, които са едновременно сходни и опозиционни. Любовта присъства във всички изследвани произведения по различен начин – липсваща, прекомерна, животоспасяваща, полигамна и недостатъчна. Обща ангажираност на двете писателки е желанието им да покажат едновременно животодаващия потенциал на любовта и потушаването ѝ във времена на усилен дискриминация, расизъм и промяна. „Джаз“ и „Любов“, в които действието се развива по време на два различни следвоенни периода, показват как привидната

жизненост и свобода на 20-те и 60-те всъщност не отразява действителността при по-внимателно вглеждане в живота на обикновените хора; на тези, които нито са част от Харлемския ренесанс, нито от Движението за граждански права. Последниците от Голямата миграция след Първата световна война и илюзорната гражданска освободеност след Втората ясно влияят върху неизползания потенциал за хармонични любовни взаимоотношения. Героините им се лутат между очакванията на общността и личния си скрит порив.

В „Джаз“ Доркас съзнателно, макар и пагубно, се опълчва на възгледите за света на леля си като започва връзка с по-възрастния и по-опитен Джо. Неподкрепена с любов, страстта и желанието за индивидуалност (връзката с по-възрастния мъж е единственият аспект от съществуването ѝ, който ѝ принадлежи) постепенно угасват. По-късно тя посочва: „Джо не го беше грижа точно каква жена съм. А трябваше. А мен ме е грижа. Искам да имам самоличност и с Екътън придобивам такава“ (Морисън 1995: 189). След провала на прикрития ѝ порив да открие себеактуализация с Джо, героинята се насочва към следващия най-добър избор за партньор с надеждата за достигане до така желаната субектност. Подобно лутане се среща ѝ при Вайълит, то произтича от неустойчивата ѝ позиция в отношенията майка-дете и детството ѝ в Юга. На фона на разрушителните стереотипи за женското съществуване и красотата, майка ѝ се самоубива, а баба ѝ пренася всичките си грижи върху Златния Грей. Освен всичко друго самата Вайълит е неспособна да има дете по-късно. Тази неустойчивост води до лудостта ѝ и пропуснатата възможност за любов и близост. Героите се оказват хванати в капана на миналото в търсене на хоризонт за себеизразяване, утеха и връзка. В „Любов“ функционирането на хотела на Коузи отразява развитието на отношенията на собствениците и наемателите. Романът, привидно ръководещ се от личността на Бил Коузи, патриархалната фигура в дома, в последните си глави разкрива съвсем противоположен замисъл – разкриване на животоутвърждаващата роля на приятелството, тема, залегнала още в „Сула“. Намесата на Коузи в женското приятелство на Хийд и Кристин носи нещастие на всички замесени. Целта на авторката в романа в крайна сметка не е да изследва традиционния романтичен сюжет, а да хвърли светлина върху невинната и чиста любов между две приятелки. В тази връзка Стефани Ли посочва, че раят на Хийд и Кристин се гради върху съюза на съществуването им като жени и телесните ѝ нагони. Този съюз за нея се разкъсва при навлизането в патриархията на символното и изискването на разделение (Li 2014: 30). Разделението поражда антагонизъм и попречва на бъдещите им романтични отношения и потенциал за любов. И двете произведения след преживяването и припомнянето на травмите от миналото дават надежда за бъдещето.

Алис Уокър с африканската си трилогия преминава през времена, континенти и култури, за да съшие един глобален многоцветен пачуърк. „Пурпур“ успява да представи както прекомерно насилие, така и наситена любов, които се разпростират и в следващите два романа. Разказът на Сили, грабнал вниманието на читателите и критическите кръгове, продължава да поставя романа в списъка на най-влиятелните афроамерикански белетристични творби. Както пише самата авторка: „ако и когато Сили заеме заслуженото си място в обществото и на земята, светът ще бъде много различно място, казвам ви“ (Walker 2011: 118). Значимостта на „Пурпур“ е неоспорима и трайна с оглед на факта, че насилието в афроамериканската общност продължава да бъде политизирано, преосмисляно и отричано. В дисертационния труд се изследва разпределението на власт в различните преплитащи се романтични

двойки, описани в романа, с цел установяване на разнообразните проявления на любов и функцията им в промяната на идентичността. Подобно на Тони Морисън и Уокър избягва поставянето на герои в определени категории, йерархии или структури. Следователно интересен е подходът ѝ при преформулирането на бинарните двойки мъжкост/ женскост, женствен/мъжествен, род/пол, обществен/личен, бял/цветен(черен), любов/насилие(омраза), добро/зло, свобода/робство и др. и коментарът ѝ на участието на жените в собствената им субординация, лесбийските отношения, връзката с Африка и насилието.

„Храмът на моя спътник“ продължава историята на потомците на Сили, но е основно фокусиран върху примесването на различни културни наследства и личностно израстване. Трите ключови двойки в романа – Фани и Суело, Карлота и Арвейда и Лизи и Хал – трудно постигат усещане за сигурност и взаимност заради постоянно изменящите се фактори (професия, американската действителност, общество и общност, субектност, лична и споделена история, брак, изкуство, раждане, културно наследство, родова и расова обусловеност), влияещи върху отношенията и идентичностите им. В стремежа си да изясни подчинението на жените, Уокър създава предисторическа утопия, ръководена от женска общност, която изчезва с появата на патриархалната метафизика. Джудит Бътлър коментира такива опити в „Безпокойствата около родовия пол“ (2003) и ги намира за непродуктивни. Тя пише:

Понякога феминистката теория потъва в мислене за някакво първоначало, за някакво време преди онова, което някои биха нарекли „патриархалност“ – време, което би осигурило въображаема перспектива, от която да се установи, че историята на потискането на жените, е случайна... постулирането на преди във феминистката теория става политически проблематично, когато принуждава бъдещето да материализира едно идеализирано понятие за миналото или когато подкрепя дори и непреднамерено овеществяването на някаква предкултурна сфера на автентично женственото. (65-7)

Много от критиките, насочени към романа, са именно свързани с представянето и изкривяването на историята, за да послужи на целите на Уокър. Писателката действително пада в капана на търсенето на автентично женственото, съществувало в хармония, но въпреки това с разкриването на многоаспектните идентичности и търсения на героините успява да утвърди различието. Любовта помага на всички герои да достигнат до най-добрата версия на себе си и да разберат мотивите си.

„Да притежаваш тайната наслада“ в художествена форма описва известен наболял проблем в Африка, женското обрязване. Главната героиня Таши, африканско момиче, което става съпруга на сина на Сили, Адам, преминава през тази процедурата и това белязва цялото ѝ последвало съществуване, в частност връзките с най-близките ѝ приятели, семейството ѝ и изживяването ѝ като майка след преместването ѝ в Америка. Особено спорно в критическите среди остава разискването на африкански проблем от американска писателка. Нигерийската феминистка Ойеронке Ойеуми в есето си, посветено на романа, повдига резки обвинения. Тя пише:

забелязва се скорошно развитие в появата на академици и писатели като Уокър, които твърдят, че спадат към неясната категория „жени от Третия свят“ и „цветнокожи жени“, неевроетнически жени, които са поели ролята на европейските си сестри да говорят от името на и за жени от други части на света – жени, за които не знаят нищо и с които почти нямат общи интереси. (Oyèwùmí 2003: 170)

Постколониалните трудове обръщат сериозно внимание върху възможността за хомогенизиране, която води до незачитане на културните особености и традиции и опита да се говори от името на друг. Въпреки критиките Уокър защитава начиначието

и целите си, като смята образованието и опита си за достатъчни условия да се изобличи съществуващ проблем. Дори и силно ангажиран политически, „Да притежаваш тайната наслада“ предоставя интересни естетически полета за анализ и поглед към неспирния проект на авторката да изобличи измеренията на дискриминацията. И в двете последни за главата произведения структурата на любовните триади разкрива много от характеристиките и желанията на персонажите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При разглеждане на всичките романи на двете писателки не само става обозримо многообразието на женския опит, но и се предлага прозорец към кариерното и личното развитие на самите автори, не съвсем познато на българския читател. Много от разгледаните романи представят нагледно силата и способността на тези жени да поддържат живота и душата на общността, докато тя преминава през неописуеми трудности. Това в никакъв случай не означава, че женските персонажи представляват някакъв вид идеал: те по-скоро биват охарактеризирани в константната си промяна, като носители както на добри, така и на лоши качества. Изборът да се съпоставят произведенията на две писателки произтича от желанието да се покаже, че дори автори, преминали през подобни препятствия и житейски трудности, имат съвсем различни тълкувания на основни проблеми и тематика, които единствено при подобно компаративно проучване биха могли да се проявят автентично. Разделението на главите по етапи и аспекти на житейския път на жената е с цел да се открие как кръстопътите и граничните пространства влияят върху конструирането на идентичността. А самите романи са разположени от по-ранни към по-късни, за да се отрази и житейското и кариерното развитие на авторите. Не може да се твърди, че изследването изчерпва всички сфери на съществуване и идентичности, но все пак успява да коментира значима част от тях и да прокара множество паралели.

В изложението, съставено от пет глави, дисертацията предлага преглед на използваната методология и съпоставителен литературен анализ на романите на Морисън и Уокър. От основна значимост в първата глава са пресичанията и разминаванията на постмодернизма, европейския и американския феминизъм (предимно продукт на начина на мислене на белите жени при анализа на афроамериканското творчество) с афроамериканския опит, култура, литература, теории, цялостно светоусещане (по-конкретно с чернокожия феминизъм/феминистична литературна теория) и (не)откриването на постмодерни литературни похвати в творчеството на Морисън и Уокър. Съзнателно избраният панорамен преглед в главата е с цел създаване на контекст и усещане за постоянен процес на развитие, продължаващ и до наши дни, въпреки че не всички направления стават част от емпиричния анализ (особено по-ранните – 16. век – средата на 20. век).

Втората глава на дисертацията изследва съзряването в най-различни времеви и пространствени условия. Фокус в главата е поставен върху проучването на факторите, преопределящи съзряването (и нарушаващите неприкосновеността на личността, като расизъм, дискриминация, сексизъм и т.н.), а в тази връзка и идентичността. В „Най-синьото око“ и „Сула“ отношенията между жените и отричането на външноналожените фалшиви манипулативни обществени ценности са единственият начин подрастващите да оцелеят и да открият идентичността си. В „Милост“ се откриват пространства и персонажи, принадлежащи на различни култури, но неспособни да се върнат към корените си и следователно да реализират идентичността

си. Като писател в началото на кариерата си Морисън търси вдъхновение в детските си години и се стреми да създаде това, което на нея ѝ е липсвало. С напредване на кариерата ѝ обсегът на темите и художествените пространства се разширява – да обхване отношенията мъже-жени и да приюти както зрелостта, старостта и герои, които имат различен произход, така и нов вид духовност и човешко светоусещане. Морисън се завръща към съзряването, но винаги с оглед на бъдещето, до което води. От друга страна, „Под лъчите на бащината усмивка“ представя нагледно две от най-засяганите от Уокър теми – сексуалност и насилие, но с оглед на начина, по който биват контролирани и упражнявани по време на съзряването. Както при Морисън, обществото влияе върху идентичността, но разликата е, че самите персонажи на Уокър не възприемат ценностите активно, а те им биват налагани от бащината фигура с насилие и контрол. Личностното израстване е възможно само при опълчване на всички ограничителни дискриминационни и дехуманизиращи практики. Невъзможността на младото поколение да се опълчи води до трайни травми и несигурност относно идентичността. В творчеството на Уокър съзряването на афроамериканските деца почти винаги е описано, за да може тя да има възможност да коментира зрелостта. Тя не му отделя по-специално внимание, както прави Морисън.

В третата глава се обръща внимание на изграждането на субектност през зрелия период на съществуване на женските персонажи. Петте изследвани романа представят афроамериканските жени в разнообразни условия, възрасти, времена и пространства, които имат различни гледни точки, проблеми, желания и отношения с останалите. „Песента на Соломон“ и „Дом“ имат особено важно място в анализа на женската идентичност в зрелостта, защото основната им сюжетна нишка е отделена за мъжките образи на Биберона и Франк, а женските персонажи имат по-второстепенна роля. Вторите като майки, баби, лели и сестри не само спомагат на търсенето на аз-а на главните герои, но и (не)изграждат собствената си идентичност. В „Дом“ отношенията брат-сестра, силно повлияни от историческия период, грижите в детството и разбирането за родовите роли, формират нездравословна връзка, основаваща се на крайна зависимост. Героите са неспособни да станат субекти до момента, в който не я разрушат и не открият дома си. В „Рай“ подобно на „Песента на Соломон“ се наблюдава гранична линия между две групи жени – тези, вградени в структурата на града и онези, обитаващи пограничието му. В крайна сметка разгледаните идентичности до голяма степен са продиктувани от (не)успеха при помиряването на миналото (разбрано като лична и общностна история, изпълнена както с потъпкване на личността, така и с живото-подхранващи фолклорни традиции и предци) и настоящето. Такова разбиране за идентичността може директно да бъде съотнесено с личния опит на авторката, която през цялата си кариера търси начин да отговори на вътрешните си запитвания относно успеха и изграждането на глас в настоящето на фона на векове потисничество. Морисън преоткрива миналото, за да може да върви уверено в настоящето. В „Меридиан“ и „Сега е време да отвориш сърце“ се открива художествен израз на конкретните опасения и проблеми на авторката в даден момент от живота ѝ. Уокър е борец за свобода в Движението за граждански права и създава Меридиан по свой образ и подобие; в късната си кариера е особено отдадена на ученията на новата епоха и ги въплътява в Кейт Толкингтри. Героините ѝ са безкомпромисни в отстояването на позицията си, макар и често съществуването им да е предопределено от властващите дискурси. Те търсят идентичността си чрез възвръщане на контрола върху тялото и споделянето най-често с други жени. Ако

сравним Уокър с Морисън, то за Уокър настоящето взема превес пред миналото. Субектността в много случаи се изплъзва на героините заради многоаспектната дискриминация, на която са подложени. Тези, които я постигат при Морисън, са успелите да съчетаят миналото и настоящето, за да влязат в бъдещето, а при Уокър – тези героини, които не спират тихата си борба и личностно търсене в настоящето.

В четвъртата глава се изследва темата за майчинството. „Катранената кукла“ и „Възлюбена“ създават определен вид прогресия, представени един след друг като отразяват творчеството на Морисън през 80-те години. Първият роман показва кариерното развитие на авторката, която излиза извън границите на афроамериканската общност, за да отрази забравата, загубата или липсата на корени в бързоразвиващото се общество. Главните героини като буквални и метафорични сираци са неспособни да открият идентичността и принадлежността си. „Възлюбена“ отива в друга крайност – поради ограничаване на майчината грижа по време на робството новополучената свобода се изразява в крайни усилия да се предложи такава грижа, което води до прекомерно майчинство. А то от своя страна – до ужасни постъпки. В крайна сметка и двата романа показват колко важно и основополагащо е според Морисън свободното майчинство и силната връзка с майчината линия. „Бог да бди над детето“ също затвърждава значимостта на майчината фигура, която пак е повлияна от обществените и общностните дискурси. Морисън поставя героините в ситуации, обусловени от (не)видим психологически/физически натиск, за да покаже силата и издръжливостта им и способността им да оцеляват. С оглед на тези изводи става обозримо, че усъвършенстването на Морисън на майчиния наратив е методът ѝ не само да „изкаже“ значимостта на майката за оцеляването на цялата общност, но и да отрази слабостта и силата на обикновения афроамериканец. При Уокър в „Третия живот на Грейндж Копланд“ от една страна се наблюдава желание за утвърждаване на майчинството, а от друга – фигурата на майката не възприема деятелна роля и до голяма степен остава безмълвна на заден план. Това е характерно и за другите произведения на авторката, където по-ясно се откроява нежеланието или съпротивата срещу очакването да станеш майка. В този ред на мисли се смята, че авторката възприема дъщерната гледна точка. Дъщерното писане на Уокър директно се обвързва с извода, че идентичностите в романите ѝ са по-силно установени в настоящето. Писателката е по-заинтересована от придобиването на субектност на младото поколение, от което тя самата е част.

Петата глава на дисертацията изследва любовта, мястото ѝ в човешките взаимоотношения и ролята ѝ при конструирането на идентичност. Любовта е една от основните сили на афроамериканците да превъзмогват трудности и дискриминация. „Джаз“ чрез любовния триъгълник Вайълит-Джо-Доркас показва, че изкривяването на любовта и взаимността вследствие на дискриминация, расизъм и ограничения може да доведе до убийство или загуба на смисъл/идентичност, но и че пак любовта е силата, която ги измъква от примката на времето. В „Любов“ платоничната любов е потисната от разпределението на власт и се трансформира в омраза, която ограбва персонажите от идентичност. Макар и да се казва любов, романът всъщност изобличава пропуснатите възможности за това усещане; а с фокуса си върху приятелската любов преобръща и подрива стандартния любовен сюжет. Както в главата относно майчинството, стават обозрими последиците от липсата и прекомерността (в този случай на любовта) върху човешката идентичност. „Пурпур“, „Храмът на моя спътник“ и „Да притежаваш тайната наслада“ споделят не само общи проблематики,

но и някои от героите като предлагат един собствен художествен свят. Любовта при Уокър има възродителен потенциал, но с оглед на факта, че героите са отрицателно повлияни от обществените порядки, тя не е способна да ги надмogne или облекчи в повечето случаи. Богатството от любовни, приятелски и семейни отношения в трите произведения позволява обширен коментар върху мястото на любовта в афроамериканската общност и индивидуалния опит. Да обобщим: в избраните романи на двете писателки любовта възприема основна роля при изграждането на идентичността, била тя приятелска, романтична, майчина, семейна, общностна и т.н. При Морисън героините са доведени до крайности и някога животосъздаващата любов или изчезва, или се пренасища, а при Уокър възродителната ѝ способност невинаги е достатъчна да излекува болестите на обществото и общността и да даде сигурност и цел на героините.

В заключение работата е така структурирана, че да проличи – естествено и научно аргументирано, че главите водят една към друга и добавят множество гледни точки за разбирането на афроамериканската женска идентичност. Особеностите на анализиранияте герои и героини обрисуват цветната, противоречива, но и винаги жива картина на афроамериканското съществуване. Умението на Морисън и Уокър да разказват превръща романите им в произведения на изкуството, носители на вековна история, традиции и фолклор. Те не само обогатяват американския литературен канон, но и предоставят възможност на читателя да съпреживее една далечна и същевременно близка действителност, изпълнена както с радости, така и с мъка.

Изследването отговаря на редица въпроси, но и отваря възможности за бъдещи изследвания по темата. На първо място – изводът, че Морисън е успяла да изгради майчина субектност, а Уокър – дъщерна такава (което има връзка с начина, по който те представят миналото и настоящето) позволява да се продължи разглеждането на връзката идентичност-майчинство-време в произведения на други съвременни афроамерикански, български или цветнокожи авторки. Фокусът може да се ограничи до жанра нео-робски разкази като продължение на изследването на „Възлюбена“. На второ – незасегнат аспект на творчеството на Уокър в дисертационния труд е поезията ѝ (до момента на завършване на дисертацията са публикувани единадесет нейни стихосбирки). Би било интересно да се проучи как тя осмисля и описва идентичността в друг жанр; какви методи използва, за да предаде мислите и чувствата си. По-мощен проект би включил в компаративен аспект някои от нейните съвременнички-поетеси. На трето – би било интересно не само да се осмисли как е представена идентичността и вплетените расови и родови проблеми в творчеството на авторките, но и как се възприема от българските студенти, а и да се анализира рецепцията им в България и по стечение да се сравни с тази на Запад, а и да се потърси причината за подновения интерес. На четвърто – изследването на идентичността и дискриминацията може да прерасне в съпоставително проучване на американски и британски чернокожи писателки, за да се очертаят паралели с оглед на изживяването на робството и съществуването в модерността (дали и във Великобритания съществува интрасов расизъм, стереотипи, подобни на тези за женската сексуалност, майчинство, външен вид и как са отразени в литературата). Не на последно място, дисертацията не обърна особено внимание на структурата на повествованието и стилистиката на Морисън и Уокър в контекста на идентичността и това също може да бъде разработено в следващи проучвания. Като цяло в компаративен план има множество възможни посоки, в които може да се продължи.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ЦИТИРАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

- Awkward, Michael. "‘The Evil of Fulfillment’: Scapegoating and Narration in *The Bluest Eye*". *Toni Morrison: Critical Perspectives Past and Present*. Ed. Henry Louis Gates, Jr., and K.A. Appiah. New York: Amistad, 1993. 175-209.
- Bjork, Patrick. *The Novels of Toni Morrison: The Search for Self and Place within the Community*. New York: Peter Lang, 1992.
- Breines, Winifred. *The Trouble between Us: An Uneasy History of White and Black Women in the Feminist Movement*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Eagleton, Mary, ed. *Feminist Literary Theory: A Reader*. 2nd ed. Cambridge: Blackwell Publishers, 1996.
- Ferguson, Ann and Margaret Toye. Feminist Love Studies: Editors’ Introduction. *Hypatia* 32.1 (2017): 5-18.
- Fraser, Nancy and Linda Nicholson. "Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism." *Feminism/Postmodernism*. Ed. Linda Nicholson. New York & London: Routledge, 1990. 19-36.
- Greaney, Michael. *Contemporary Fiction and the Uses of Theory: The Novel from Structuralism to Postmodernism*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Hirsch, Marianne. "Mothers and Daughters." *Signs* 7.1 (1981): 200-222.
- Jones, Ellen E. "Why do light-skinned women dominate the pop charts?" *The Guardian*, 13 Jul 2019. n.p. <<https://www.theguardian.com/music/2019/jul/13/why-do-light-skinned-women-dominate-the-pop-charts#maincontent>> (Accessed 15 Jan. 2020)
- Katsarska, Milena. "Parapositions: Prefacing American Literature in Bulgarian Translation 1948-1998." Diss. Plovdiv University, 2019.
- Keizer, Arlene R. "Black Feminist Criticism." *A History of Feminist Literary Criticism*. Ed. Susan Sellers and Gill Plain. Cambridge: Cambridge UP, 2007. 154-168.
- Kristeva, Julia. *The Kristeva Reader*. Ed. Toril Moi. New York: Columbia UP, 1986.
- Krumholz, Linda. "Reading and Insight in Toni Morrison's *Paradise*." *African American Review* 36.1 (2002): 21-34.
- Li, Stephanie. "Paradise Lost: Reconciling the Semiotic and Symbolic in Toni Morrison's *Love*." *Studies in the Literary Imagination* 47.1 (2014): 27-47.
- Mohanty, Chandra T. *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham and London: Duke University Press, 2003.
- Moi, Toril. "An Intellectual Woman in Postwar France." *A New History of French Literature*. Ed. Denis Hollier. Cambridge: Harvard University Press, 1989. 982-988.
- Nicol, Bran. *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Oyèwùmí, Oyèrónké. "Alice in Motherland: Reading Alice Walker on Africa and Screening the Color ‘Black.’" *African Women and Feminism: Reflecting On the Politics of Sisterhood*. Ed. Oyèrónké Oyèwùmí. Trenton: Africa World Press, 2003. 159-186.
- Pemberton, Gayle. "Fantasy lives." Rev. of *By the Light of my Father's Smile. The Women's Review of Books* 16.3 (1998): 20-21.
- Raynaud, Claudine. "Coming of Age in the African American Novel." *The Cambridge Companion to the African American Novel*. Ed. Maryemma Graham. Cambridge: Cambridge UP, 2004. 106-121.

- Showalter, Elaine. *A Jury of Her Peers: American Women Writers from Anne Bradstreet to Annie Proulx*. London: Virago, 2009.
- Smith, Lindsey C. *Indians, Environment, and Identity on the Borders of American Literature*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Snitow, Ann. "Feminism and Motherhood: An American Reading." *Maternal Theory: Essential Readings*. Ed. Andrea O'Reilly. Bradford: Demeter Press, 2007. 290-310.
- Spillers, Hortense J. "A Hateful Passion, a Lost Love." *Feminist Studies* 9.2 (1983): 293-323.
- Spillers, Hortense. "Mama's Baby, Papa's Maybe: An American Grammar Book." *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism*. Ed. Robyn Warhol and Diane Herndl. Hampshire: Macmillan Press Limited, 1997. 384-405.
- Tally, Justine and Adrienne Seward. Introduction. *Toni Morrison: Memory and Meaning*. Ed. Adrienne L. Seward and Justine Tally. Jackson: University of Mississippi Press, 2014. xv-xxv.
- Tate, Claudia, ed. *Black Women Writers at Work*. Harpenden: Oldcastle Books, 1985.
- Taylor-Guthrie, Danille, ed. *Conversations with Toni Morrison*. Jackson: University Press of Mississippi, 1994.
- Updike, John. "Dreamy Wilderness: Unmastered Women in Colonial Virginia." Rev. of Morrison's *A Mercy*. *The New Yorker* 3 Nov. 2008: 112-13.
- Walker, Alice. *In Search of Our Mothers' Gardens*. London: The Women's Press, 1985.
- Walker, Alice. *Living by the Word: Essays*. New York: Open Road, 2011.
- БЪТЛЪР, Джудит. *Безпокойствата около родовия пол: Феминизмът и подриването на идентичността*. Прев. Диана Захаријева. София: ИК „Критика и хуманизъм“, 2003.
- Личева, Амелия и Гергана Дачева. *Кратък речник на литературните и лингвистичните термини*. София: ИК „Колибри“, 2012.
- Личева, Амелия. „Постмодернизъм.“ *Теория на литературата: От Платон до постмодернизма*. Ред. А. Личева, Евг. Панчева и М. Янакиева. София: ИК „Колибри“, 2007. 434-443.
- Морисън, Тони. *Джаз*. Прев. Анна Христова. София: ИК „Весела Люцканова“, 1995.
- Славова, Корнелия. „За феминизма в/като превод.“ *Литературата* 13 (2013): 111-134.
- Славова, Корнелия. „Изгубени в превода: джендър разноречията на български.“ *Социологически проблеми* 50.2 (2018): 495-514.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Извършено на български език, проучването пренася множество диалози относно афроамериканското женско писане в български контекст, а и разширява ограничените трудове в областта на расата на български език. Изследването става достъпно за по-широк кръг учени, изследователи и читатели.
2. Компаративно изследване на цялото романово творчество на Тони Морисън и Алис Уокър, което включва голям брой непреведени на български език романи от една страна с цел подтикване на диалог в академичните среди, а от друга – увеличаване на тяхната популярност на родна почва.
3. Разглеждане на по-малко популярните романи на авторките от късния им творчески период (особено на Уокър), които са получили отрицателен критически прием и са засегнати в по-малко научни разработки (напр. „Сега е време да отвориш сърце“). Задълбочено изследване на второстепенни женски персонажи, които в повечето случаи се разглеждат частично.
4. Превод на откъси и контекстуализирано използване на голям брой феминистични и постмодерни трудове, познати в българските научни среди, но непоявявали се на български език.
5. Използване на методологичния апарат на новозародилите феминистични изследвания на любовта при анализа на романовото творчество на Морисън и Уокър.
6. Дисертационният труд може да се използва с учебни цели при преподаването на американска литература, афроамериканска литература и женско писане особено в специалности и университетски програми, които не се опират на английски език (като език за академично общуване).

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Бонева 2017:** Boneva, Bozhidara. “Rules of Love in Alice Walker’s *The Color Purple*.” *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“ – Филология*, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, том 55, кн. 1, сб. В, 2017. 243-250.
2. **Бонева 2018:** Бонева, Божидара. „Жена и приятел в романа на Тони Морисън „Сула.“ *Словото – идеи, идеали, утопии*, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018. 326-333.
3. **Бонева-Каменова 2019:** Бонева-Каменова, Божидара. „Вътрерасова дискриминация и отношенията майка-дъщеря в романа на Тони Морисън „Бог да бди над детето“. *Костурков’s World Dèmeublè, или Немебелираният свят на Йордан Костурков: Essays in Honour of Yordan Kosturkov*. Ред. Милена Кацарска, Яна Роуланд, Росица Декова. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2019. 72-82.